

Praksis 13 | Sayfa: 19-34

Kitap Tanıtımı

Merdiven mi Duvar mı? H-J.Chang ve I.Grabel'in Yaklaşımlarının Bir Eleştirisi*

Demet Özmen-Koray Yılmaz

Ha-Joon Chang,
Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü,
çev. T. A. Onmuş,
İstanbul: İletişim Yayınları, 2003,
Ha-Joon Chang, Ilene Grabel,
Kalkınma Yeniden,
çev. E. Özçelik, Ankara: İmge Kitabevi, 2005

*"Düş değil, hayal değil bu bir duvar durur bakarsınız,
Bedava bir merdiven koysalar iner çıkarsınız"*
Ezginin Günlüğü, "Duvar"

İkinci Dünya Savaşından sonra sömürgeciliğin tasfiyesi ile birlikte ortaya çıkan yeni ulus devletlerin, sosyalizm ve kapitalizm gibi rakip iki sistemin varlığına dayanan soğuk savaş konjonktüründe hangi yolla ve nasıl kalkınacakları sorunu kalkınma yazınının da maddi temellerini oluşturmuştur. Savaş döneminin yıkıntılarını onarmaya çalışan Avrupa ülkelerinden, Latin Amerika ülkelerine, Asya ülkelerinden, Afrika ülkelerine kadar farklı coğrafyalar kalkınma sorunu ile karşı karşıya kalmışlardır. Savaş sonrası dönemden kapitalizmin krize girdiği 1970'li yıllara kadar, söz konusu coğrafyalarda uygulanan kalkınma politikalarının temelinde yer alan devlet müdahalesi ve korumacılık anlayışı, krizden çıkış için önerilen neo-liberal politikaların ise hedef tahtasında yer almıştır. Neo-liberal anlayışa göre müdahale ve korumacılık kalkınmayı sağlamak bir yana onun gerçekleşmesinin önündeki en büyük iki engel olmuştur.

* Yorum ve katkıları için, Prof. Dr. Mehmet Türkay ve Doç. Dr. Fuat Ercan'a, özellikle de Praksis Dergisi Yayın Kurulu Üyeleri Ateş Uslu ve Erkal Ünal'a teşekkür ederiz.

Ha-Joon Chang'ın "Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü" (Kicking Away The Ladder) isimli kitabında ve daha sonra, Ilene Grabel ile birlikte yazdıkları *Kalkınma Yeniden* (Reclaiming Development) isimli kitapta müdahaleci ve korumacı dönemlere referansla, neo-liberal politikaların uygulanabilir alternatifleri olduğunu altı çiziliyor. Bu bağlamda da yazarlar amaçlarını kalkınmaya sahip çıkma hareketine destek vermek olarak tanımlıyorlar. Bu çalışmada iki kitap da ayrıntılı bir sunuş yapılmaksızın kısaca tanıtılacak, ardından her iki kitapta da açık ya da örtük olarak ifade edilmiş temel argümanların eleştirel bir analizi yapılacaktır.

H.J Chang'ın birinci kitabı dört ayrı bölümden oluşuyor. Chang, birinci bölümde, zengin ülkelerin gerçekte nasıl zenginleştiklerini açıklarken, Washington Uzlaşması çerçevesinde önerilen "doğru politikaların" yanlış tarihsel bilgilere dayandığını öne sürüyor. Ona göre bugünün gelişmiş ülkelerinin çoğu, yaygın olarak sanıldığığının aksine serbest ticaret ile değil, korumacılık ve müdahale yoluyla gelişmişlerdir. Kitabın ikinci bölümü, bu iddiaların, Britanya, ABD, Almanya, Fransa, İsveç, Belçika, Hollanda, İsviçre, Japonya ve bazı Doğu Asya ülkeleri çerçevesinde tartışılmasına ayrılmış. Yine bu bölümde neredeyse bugünün bütün kalkınmış ülkelerinin, kalkınmakta oldukları dönemde ileri ülkelere yetişebilmek için bebek sanayi koruması ve etkili sanayi ve teknoloji politikaları uyguladıkları öne sürülüyor. Chang'ın çalışmasının üçüncü bölümü ise, kalkınma ile kurumsal yapı arasındaki ilişkiye ayrılmış. Bugünün kalkınmış ülkelerinin kalkınmakta olan ülkelere önerdikleri kurumsal düzenlemeleri eleştiren yazar, bugünün kalkınmış ülkelerinin kendi kalkınma süreçlerinde bu kurumsal düzenlemelere sahip olmadıklarını belirtiyor. Demokrasi, bürokrasi, yargı, mülkiyet ve fikri mülkiyet hakları ile şeffaflıktan, rekabet yasasına, bankacılıktan, sosyal refah kurumlarına, iflas yasasından, çalışma yaşamını düzenleyen kurumlara kadar, kurumsal yönetim düzenlemeleri bağlamında konuyu tartışan Chang'a göre kalkınmakta olan ülkelerin, bugünün kalkınmış ülkelerinin bugün uyguladıkları değil, kalkınma süreçlerinde uyguladıkları kurumsal düzenlemeleri uygulamaları gerekir. Çalışmanın dördüncü bölümü, kitabın genel bir özeti olarak düşünülebilir. Bu bölümde Chang iki ve üçüncü bölümdeki argümanlarını netleştiriyor ve bu argümanlara gelebilecek bazı eleştirileri yanıtlamaya çalışıyor. Sonuç bölümünde ise Chang, kalkınma politikasına yön veren kurumların kalkınmakta olan ülkelere, neden bugünün kalkınmış ülkelerinin kalkınma süreçlerinde uyguladıkları politikaları önermediklerini sorguluyor. Yoksa, "kalkınmış ülkeler kendilerinin kalkınmakta iken uygulamadıkları politikaları kalkınmakta olan ülkelerin benimsemesinde ısrar ederek -kalkınma yolundaki- "merdiveni itiyorlar mı?" Chang bu soruya şu yanıtı veriyor: "Evet".

H.J Chang ve I.Grabel'in birlikte yazdıkları kitap da, günümüzün kalkınmış ülkelerinin serbest dış ticaret ve serbest finans hareketleriyle kalkınmadığı, aksine birkaç istisna dışında hepsinin kalkınma süreçlerinin ilk yıllarında korumacı, müdahaleci politikaları aktif biçimde uyguladıkları vurgusuyla başlıyor. İlk bölümde neo-liberal kalkınma söyleminin temel argümanlarını gerekçeleriyle birlikte reddeden Chang ve Grabel, neo-liberalizmin büyümeyi sağlamak bir yana yeni ekonomik sorunlara yol açtığını, ülke içi ve ülkeler arası eşitsizliği, özellikle kalkınmakta olan ülkelerde yoksulluğu arttırdığını belirtiyorlar. Küreselleşmenin hızını ve biçimini belirleyen temel dinamiğin teknoloji değil siyasi kararlar olduğunu ve günümüzde pek çok ülkede yaşam standartlarının ve ekonomik performansın düşmesinin

başlıca sorumlusunun küreselleşme değil küreselleşmenin neo-liberal biçimi olduğunu ileri sürüyorlar. ABD'nin ekonomik performans ve üretkenlik artışı göstergelerinin sanıldığından aksine çok da parlak olmadığını dolayısıyla neo-liberal Amerikan kapitalizmi modelinin gelişmekte olan ülkeler için bir ideali temsil edemeyeceğini, buna karşılık bugünün pek çok sanayileşmiş ülkesinin Doğu Asya kalkınma modeline yakın bir kalkınma modelinden yararlandıklarını belirtiyorlar. Neo-liberalizm ile birlikte gelişen kurumsal düzenlemelerin kamuoyuna hesap vermek zorunluluğu olmayan, siyasetten bağımsız kurumları beraberinde getirdiğine işaret eden yazarlar bunun da şeffaflık, hesap sorulabilirlik, demokratik yönetim gibi ilkelerle çeliştiğini belirtiyorlar.

Yazarlar, kitabın ikinci bölümünde ise belirli politika alanlarında uygulanabilir alternatif iktisat politikası seçeneklerini, alanla ilgili kısa bir terminoloji sunduktan ve neo-liberal önerileri reddettikten sonra sıralıyorlar. Gelişmekte olan ülkelerin belirli sanayilerini uluslararası ticaretin yarattığı rekabetten korumalarının gerekli olduğunu, bu noktada DTÖ'nün engel koymadığı bir takım korumacı politikalarından yararlanılabileceğini belirtiyorlar. Özelleştirmenin bazı sektörlerde uygulanabileceğini fakat bunun siyasi ve toplumsal maliyetlerinin hesaba katılması gerektiğini ve KİT'lerin ekonomik performansını arttıracak özelleştirme dışında pek çok yolun olduğunu vurguluyorlar. Sermaye hareketlerinin denetimine geniş yer veren yazarlar, sermaye denetimi uygulamanın pek çok ülkede başarılı sonuçlar verdiğini ve bunun yapılabilmesi için çeşitli stratejilerin belirlenebileceğini iddia ediyorlar. Finansal sistemde, işlevsel etkinlik esasına dayalı uzun vadeli finansman sağlanmasının, ayarlanabilir kur sisteminin, konvertibilite kısıtlamalarının, siyasi yapıya içkin ve hesap sorulabilir Merkez Bankası gibi düzenlemelerin, istikrarı sağlamada önemli olduğunun altını çiziyorlar. Kamu yatırımlarının önemine de dikkat çeken Chang ve Grabel, "denk bütçe" saplantısından kurtulmak gerektiğini belirterek, ülkelere bütçelerini ekonomideki konjonktürel dalgalanmalara göre ayarlamalarını öneriyorlar. Kitabın sonuç bölümünde yazarlar, söz konusu politika önerilerinin her ülkenin özgün koşullarına göre değerlendirilmesi gerektiğinin altını çiziyor ve gelişmekte olan ülkelerin sorunlarının üstesinden gelebilmeleri için, işbirliği yapabileceklerini ve benzer ülke deneyimlerinden faydalanabileceklerini söylüyorlar. Neo-liberalizmin gücünün ve etkisinin mutlak olmadığını, yetkili makamların gelişmekte olan ülkelerin sorunlarına çözüm bulabilmek için daha yaratıcı politika seçenekleri üretmek zorunda olduklarını, yeni toplumsal hareketlerin de bu amaca katkı sağlayacağını belirtiyorlar.

Her iki kitap da neo-liberalizme yönelttiği eleştiriler bağlamında önemli katkılar sunmakla birlikte, kitapların genel yaklaşımının eleştirel bir analizi, gerek yazarların önerdikleri politikaların uygulanma güçlüklerinin maddi temellerini, gerekse de içinde yaşadığımız kapitalist dünyanın gerçekliğini bütünlüklü bir şekilde anlayabilmek açısından önemlidir. Biz bu eleştirileri beş başlık altında ele almayı uygun bulduk.

1. Kalkınmanın "Ortak İyi" Anlamı

Wallerstein'in de belirttiği üzere bugüne kadar belki de hiçbir sosyal amaç, ekonomik kalkınma kadar ortak kabul görmemiştir. Bu genel kabulün gerisinde, "az gelişmiş" ülkelerin türdeş bir yapıya sahip olduğu varsayımından hareketle kalkınma projesinin herkes için

geçerli olan bir “ortak iyiyi” ifade ettiği düşüncesi yatmaktadır. Oysa kalkınma gerçekleştirilmeye çalışılan bir proje olarak bütün ülkelerde farklı sınıfsal konumlar için farklı anlamlar ifade etmiş, özellikle sermaye içi farklılaşmaların daha da belirginleştiği süreçte aynı sınıf için bile farklı anlamların ve beklentilerin yüklendiği bir kavram haline gelmiştir. Bu noktada Wallerstein’in sorduğu şu sorulara cevap vermek oldukça önemlidir. Kalkınma neyin kalkınmasıdır? Gerçekte kalkınan kim ya da nedir? Kalkınma isteğinin arkasındaki talep nedir? Bu tür bir kalkınma nasıl sağlanabilir? İlk dört soruya verilen yanıtlar politik olarak ne ifade eder? (1994) Dolayısıyla bize göre Chang’ın da “*şu sıralarda tüm dünyada güçlenmekte olan kalkınmaya sahip çıkma hareketine katkıda bulunma*”(2005: 12) çabası yukarıdaki sorularla hesaplaşmak durumundadır.

2. Sorunu Kapitalizm Yerine Neo-liberalizm Boyutunda Ele Almak

“Bunca ülkede ekonomik performansın ve yaşam standartlarının düşmesinin başlıca sorumlusu küreselleşmenin kendisi değil, küreselleşmenin bugün acımasızca dayatılan neoliberal biçimidir”(2005: 48).

Günümüzde ana akım yaklaşımlara eleştirel bakan sosyal bilimcilerin çoğunda olduğu gibi Chang ve Grabel de az gelişmiş ülkelerin kalkınma ya da kalkınamama, yoksulluk, kriz vb.. sorunlarını, kapitalist sistemin genel işleyişine referansla değil, sadece onun tarihsel bir dönemi olan neo-liberalizme referansla ele almaktadırlar. Bu anlayış bir yandan neo liberalizm öncesi, Keynesyen, kalkınmacı kapitalist döneme romantik bir öykünmeyi beraberinde getirirken diğer yandan da sorunun kaynağını kapitalizmden oldukça uzaklaştırmaktadır. Dolayısıyla sosyal, politik ve entelektüel mücadelenin yönünü kapitalizm karşıtlığı yerine neo-liberalizm karşıtlığı noktasına taşımaktadır. Bunun örtük sonucu ise, daha insancıl ve daha az vahşi bir kapitalizm önerisidir. Neo-liberalizmin tahribatının önemi vurgulanırken, onu bütün sorunların kaynağı olarak göstermekten kaçınmak (Gamble: 2001) ve meseleyi kapitalist sistemin bütünlüklü işleyişi ile ilişkilendirmek gerektiği unutulmamalıdır.

3. Tarihsel Analiz Sorunu

“...bu kitabın amaçlarından biri, tarihsel yaklaşımı [...]uygulayarak bu yaklaşımın ne kadar yararlı olduğunu bir kez daha doğrulamaktır”(2003: 26).

“...kalkınmış ülkelerin bugün içinde buldukları durumdan değil de içinden geçtikleri tarihsel süreçten dersler çıkarabiliriz, çıkarmalıyız da” (2003: 127).

Yazarlar, kalkınmakta olan ülkelere önerilen neo-liberal politikalara karşı, bugünün gelişmiş ülkelerinin kalkınma süreçlerinde uyguladıkları politika ve düzenlemeleri alternatif olarak önermeleri noktasında temel iddiaları olan tarihsel bir analiz yapma kaygısından uzaklaşmaktadırlar. Bu öneri, söz konusu politika ve düzenlemeleri mümkün kılan, tarihsel konjonktür, kapitalizmin gelişmişlik düzeyi, sermaye birikim mekanizmaları, sosyal, sınıfsal yapı ve ilişkiler ağı ve ülkenin özgün tarihsel ve coğrafi koşulları bağlamında kapitalist sistemle eklemlenme biçimi gibi dinamiklerin önemini ihmal etmektedir. Dolayısıyla söz

konusu dinamiklerden bağımsız bir şekilde bugünün gelişmekte olan ülkelere önerilen bu politika ve düzenlemelerin uygulanmasının maddi temellerinin ne olduğu muğlaktır.

4. Devlet Merkezli Analiz

“...doğru uygulandığında, devlet güdümlü kalkınma stratejisi geri kalmış bir ülkenin kalkınmış ülkelere yetişmesini sağlayabilir” (2003: 8).

Chang ve Grabel’in analizinde yukarıdaki politika ve düzenlemelerin uygulanmasını mümkün kılan başlıca gücün devlet olduğu anlaşılmaktadır. Bu yaklaşım 19. ve 21. yüzyıl gibi birbirinden oldukça farklı iki tarihsel dönemde aynı ve/veya benzer politika ve düzenlemelerin uygulanabileceği düşüncesinin temelini oluşturmaktadır. Anlaşılan odur ki, Chang ve Grabel’in analizinde devlet toplumsal güçler arası mücadelenin bir ürünü olarak değil, bu güçlerden bağımsız kendinden menkul bir kurum olarak değerlendirilmektedir. Devletin böyle bir yaklaşımla ele alınması, gerek iktisat politikalarının gerekse de gelişme stratejilerinin belirlenmesinin arkasında yatan, kapitalizme, sınıflara ve güç ilişkilerine dair gerçekliğin gözden kaçırılmasına neden olmaktadır.

5. Kalkınmakta Olan Ülkelerin Eşgüdümlü Hareket Etmelerinin Maddi Temelleri Sorunu

“Gelişmekte olan farklı ülkelerin yetkili makamları alternatif iktisat politikaları izlemede yetkinleşmek için ortak çalışmalar yapabilir” (2005: 258).

“...alternatif politikaları başarıyla uygulayagelmiş gelişmekte olan büyük ülkelere yeni rejimleri savunma sürecinde önemli bir liderlik görevi düşmektedir” (2005: 259).

Küreselleşme süreciyle birlikte kapitalist sistemin içine girdiği gelişme çizgisi farklı ülkelerde farklı sermaye donanımlarının oluşmasına yol açmıştır. Fakat bu süreci daha önceki dönemlerden ayıran, “az gelişmiş” olarak nitelendirilen ülkelerdeki bazı sermaye gruplarının da artan oranda küreselleşmesi ya da uluslararasılaşmasıdır. (Sklair ve Robbins, 2002) Bu bir yandan sermaye gruplarının ülke içinde politik taleplerinin birbirinden farklılaşmasına yol açarken, diğer yandan kapitalist sisteme farklı eklemleme düzeyleri bağlamında uluslararası politika stratejilerinde de farklılaşmalar yaratmıştır. Dolayısıyla, ortak bir kalkınma amacı, bu ülkelerin sahip oldukları sermaye donanımları bağlamında, kapitalist sistemin mantığı içerisinde gerçekleşen rekabet ve işbirliği ilişkileri ile sınırlıdır. Kapitalizmin gelmiş olduğu aşamada, ülke içi yerellikler arasında bile rekabet vurgusunun ortak bir politik-ekonomik-sosyal amaç önünde engel oluşturduğu aşıkarken, kapitalist sistemin sınırları içerisinde kalarak farklı ülkelerin ortak bir kalkınma amacı çerçevesinde hareket edebilmesinin temellerinin muğlak olduğunu düşünüyoruz.

Bugün içinde bulunulan durumu sadece neo-liberalizm karşıtlığı ve ortak iyiyi sağlayacak bir kalkınma anlayışı üzerinden değerlendirmek, kapitalist sistemi ve onun eşitsizlik yaratan doğasını göz ardı etmek anlamına gelir. Bu nedenle kalkınma, az gelişme, neo-liberalizm,

devlet, müdahale, serbestlik vb. kavramlar üzerine yeniden düşünülmesi ve bu kavramların kapitalist ilişkiler bütünü'nün karmaşık yapısı içerisinde analiz edilmesi gerekmektedir. Ki bu da bize meseleyi merdiven metaforu bağlamında ya da geri kalmış ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalaması, ve /veya gelişmiş ülkelerin merdivenleri iterek geri kalmış ülkelerin kendilerine yetişmelerini engellemesi gibi değerlendirmelerin ötesinde sorunu çıkılacak olanın duvarın kendisinde aramak olanağını verecektir. Bu bağlamda, sonuç olarak belirtilmesi gereken, asıl sorunun itilen merdiven değil, çıkılmak istenen duvar olduğudur. Duvarı doğru anlamının önemi merdiveni çıkma çabasının toplumsal maliyetini göstermesi açısından da önemlidir. Duvar olduğu sürece kaçınılmaz olarak merdivenler ve dolayısıyla merdivenleri itenler de olacaktır. ■

Kaynakça

- Chang, H.-J. (2003) *Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü*, çev. T. A. Onmuş, İstanbul: İletişim Yayınları
- Chang, H.-J, I. Grabel, (2005) *Kalkınma Yeniden*, çev. E. Özçelik, Ankara: İmge Kitabevi
- Gamble, A. (2001) "Neo-liberalism", *Capital & Class*, 75, 127-135
- Sklair, L-P.T. Robbins. (2002) "Global Capitalism and Major Corporations From The Third World", *Third World Quarterly*, 23, (1), 81-100
- Wallerstein, I. (1994) "Development: Lodestar Or Illusion?", Sklair, L (der), *Capitalism And Development* içinde, London: Routledge, 3-20